

LESENI MODELI ZA MALI KRUHEK Z LOŠKEGA OZEMLJA

Le malo Ločanov in občanov ve, da ureja v nekaterih stavbah kulturnega spomenika uršulinskega samostana v Škofji Loki Slovenski etnografski muzej iz Ljubljane svoj depo.¹ Po končani ureditvi bo odprt v študijske namene. Del depoja pa si bo lahko ogledala tudi širša javnost.

V depoju so shranjeni in razvrščeni po kustodijatih razni predmeti iz materialne kulture slovenskega naroda. Tako je ta, muzeju v varstvo zaupana kulturna dediščina naših dedov in babic, katere predmeti — muzealije izhajajo iz vseh krajev Slovenije, zelo velika. Danes obsega že skoraj 33.000 predmetov. V ilustracijo obsežnosti te zbirke naj navedemo, da hrani na primer kustodijat za tekstil kar 136 primerov avb narodne noše in 131 sklepancev (pasov) zanje! Tako ima v svoji zbirki oddelek za notranjo opremo kar 140 skrinj, ki so iz vseh krajev Slovenije. Med njimi so tudi skrinje z loškega ozemlja, kot na primer častitljiva in likovno imenitno oblikovana skrinja z Bukovice v Selški dolini iz hiše »pri Kalanu« z letnico 1667!

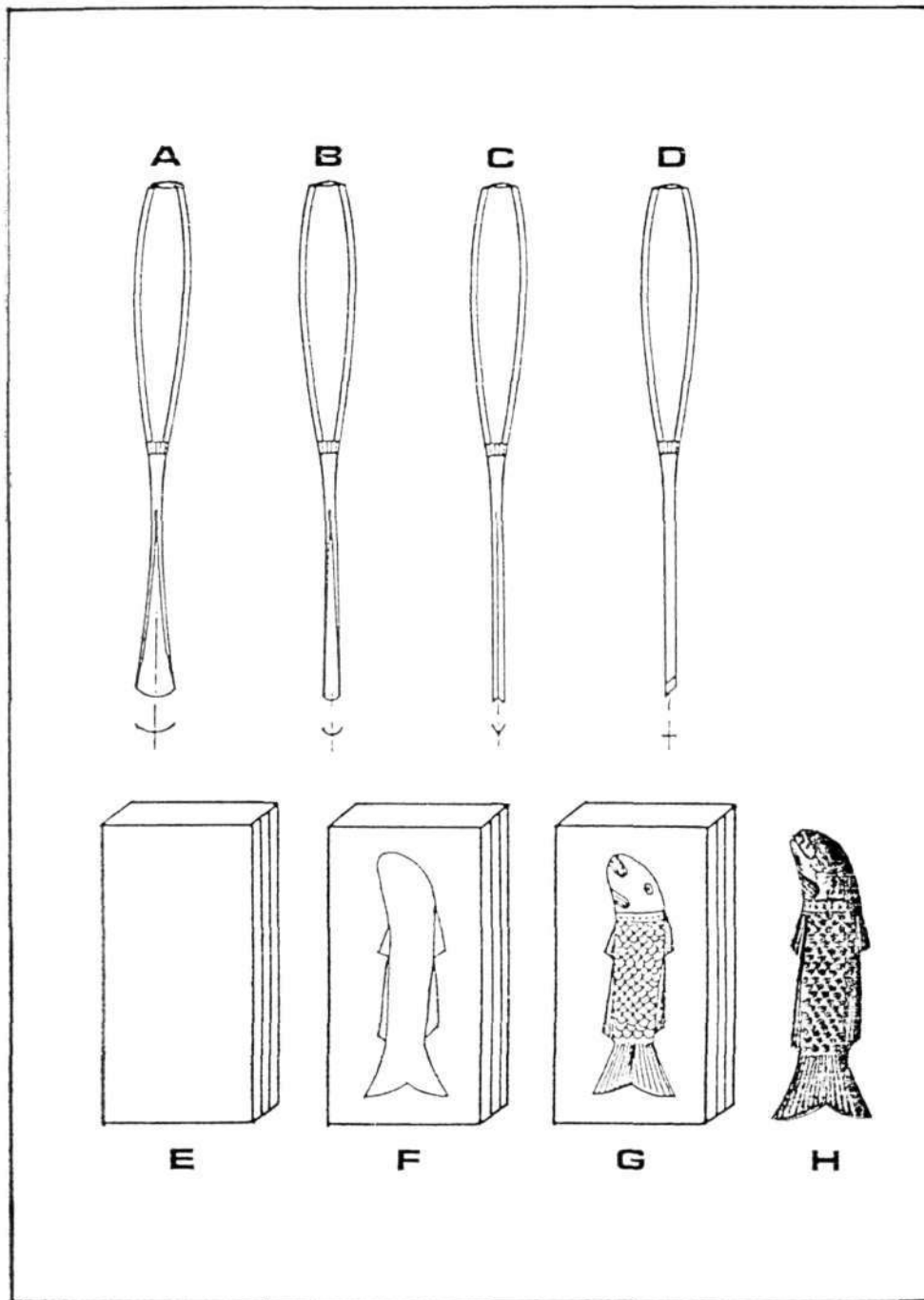
Žal pa pesti depo prostorska stiska. V stavbi, kjer je zbirka, je v eni etaži tudi samski dom Tovarne loških hladilnikov. V tem domu stanuje 35 delavcev iz drugih republik. Slovenski etnografski muzej pričakuje, da bo Loška tovarna hladilnikov v doglednem času le našla za svoje delavce prijetnejši bivalni prostor, kot pa so tristo let stare nunske celice. Šele takrat bo namreč lahko muzej preselil preostalo zbirko muzealij iz Ljubljane. Ta zbirka obsega še 495 slik na steklo, 720 panjskih končnic in edinstveno zbirko slovenske keramike s 1440 kosi!

V pričujočem sestavku bomo predstavili zbirko lesenih modelov za lect — mali kruhek, ki obsega kar 164 modelov. Od teh modelov je 81 primerkov takih, za katere lahko z gotovostjo trdimo, da so bili najdeni na loškem ozemlju.

Zgodovinski oris izdelave malega kruhka po lesenih modelih

Najstarejša zabeležka lectarske obrti na Slovenskem je omemba lectarja v darilni listini z dne 28. aprila leta 1365 iz Brež na Koroškem.² Vendar takrat lectarji še niso oblikovali mali kruhek tako, da bi testo nagnetli v lesen, negativno izrezljan model.

Po ohranjenih materialnih pričevanjih je bila lectarska obrt na Slovenskem in s tem izdelava malega kruhka z lesenimi modeli do 18. stoletja slabo razvita. Tako sta bila omenjena v arhivskem gradivu leta 1610 dva medicarja iz Ljubljane,³ en lectar leta 1673 iz Celja, dva iz Maribora ter leta 1786 dva iz Kranja.⁴ V Škofji Loki pa sta omenjena med obrtniki, ki so se organizirali v nove cehe sredi 18. stoletja, tudi dva lectarja, ki sta bila tudi hišna posestnika.⁵

Sl. 1: Rekonstrukcija rezbarskih dlet in način obdelave lesenega modela za mali kruhek

Na Slovenskem je najstarejši leseni ohranjeni model za lect iz 16. stoletja. Shranjen je v depozu Slovenskega etnografskega muzeja (SEM) v Škofji Loki. Motivika na modelu inv. št. EM. 14805 (med drugo motiviko tudi plemiška grba) izpričuje plemiškega naročnika za mali kruhek (mali kruhek kot poročno pecivo).

Iz vsega povedanega lahko domnevamo, »da so bili lectarski izdelki vsaj do 18. stoletja namenjeni predvsem meščanom in plemičem«. ⁶ Šele v drugi polovici 18. stoletja pa se je mali kruhek razširil tudi med kmečko prebivalstvo in doživel svoj razcvet v 19. stoletju.

Oblikovanje malega kruhka

Testo za mali kruhek (za njegovo sestavo so bili različni recepti), ⁷ so oblikovali glede na tehniko izdelave na dva načina:

1. Prostorčno so oblikovali pecivo, katerega najstarejši ohranjeni primerki sodijo šele v konec 19. in začetek 20. stoletja.

2. Vtiskovali so testo v negativno izdobljene in izrezljane lesene modele. Testo so v lesene modele natlačili ročno ali pa so ga vtisnili s posebno leseno stiskalnico. ⁸

Izdelovanje modelov za mali kruhek

Modele za mali kruhek so izdelovali iz trdega lesa. Najpogosteje so za to uporabljali les hruške ali češplje. Modele so izrezljali v suhe, v različnih velikostih oblikovane plošče v prečni in ne v čelni rez lesa.

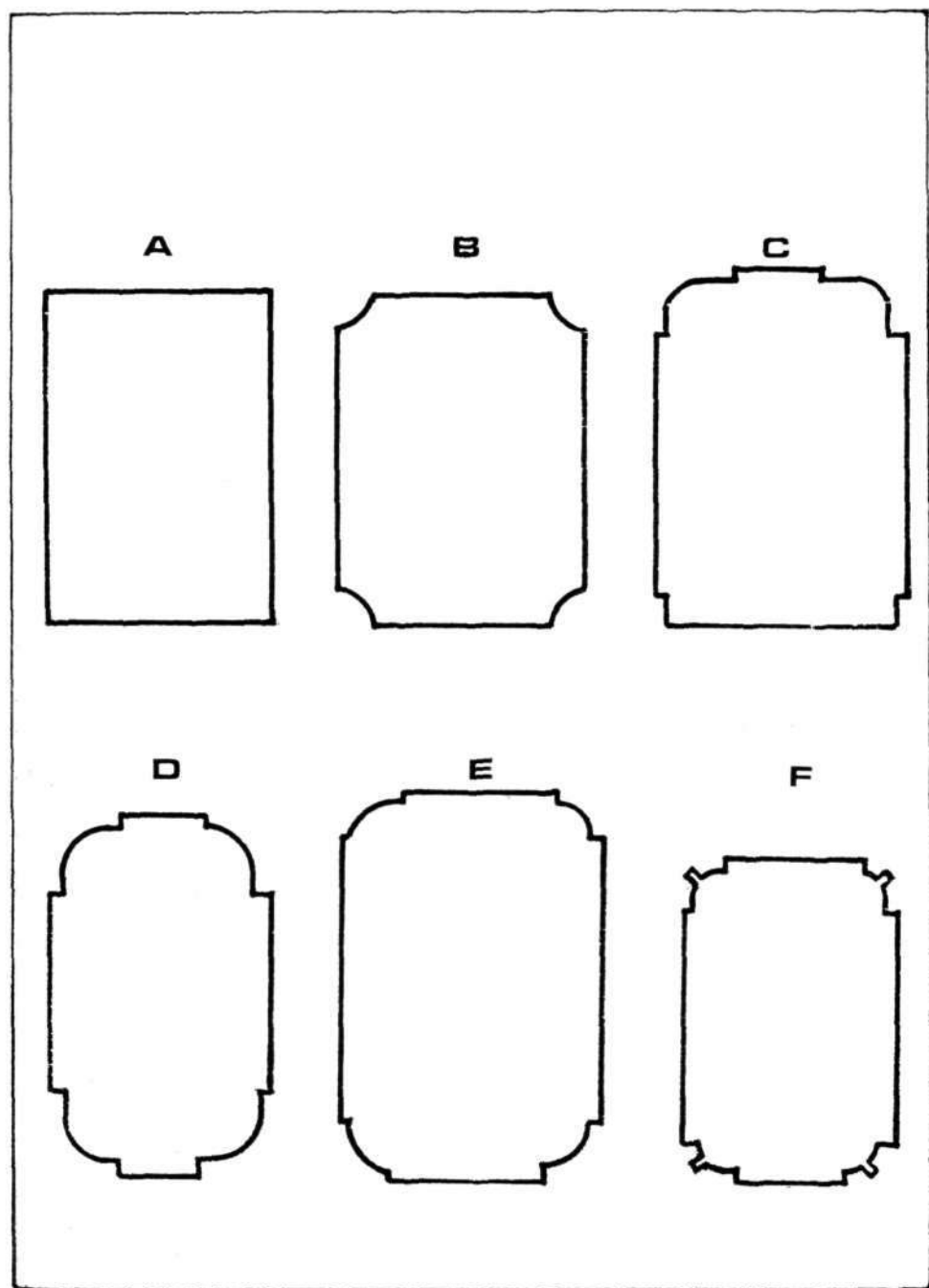
Za izdelovanje modelov za mali kruhek so izdelovalci uporabljali rezbarska dleta (sl. 1: A, B, C, D), ki so se razlikovala po svojem profilu in velikosti. S takimi dleti so nato izdelovalci modelov za mali kruhek (lectarji in razni samouki) izdoblili in izrezljali zaželeni motiv. Postopek izdelovanja modela je bil naslednji:

1. Konec lesa različne velikosti, po večini pravokotniške oblike, so površinsko zgladili (sl. 1: E). Nato so na tako pripravljeno prednjo ploskev narisali oblike zaželenega motiva in ga globinsko reliefno izdoblili (sl. 1: F). V tako globinsko izdobljeni reliefni negativ so še vrezali razne detajle in gravure (sl. 1: G). Po tej zadnji fazi so nato v tako izdelani leseni model vtisnili testo in s tem dobili pozitivni reliefni vtis njegove upodobitve ter izdelek »mali kruhek«. Tako vtisnjeni »mali kruhek« so nato še spekli v peči in oddali v prodajo (sl. 1: H).

Ob tem naj omenimo, da so nekateri izdelovalci lesenih modelov verjetno zaradi varčnosti vrezovali motive na prvo in zadnjo stran lesene plošče.

Izdelovalci modelov za mali kruhek

Imena izdelovalcev modelov za mali kruhek so na Slovenskem znana šele v 19. stoletju. Včasih so namreč vrezali svoje ime in letnico izdelave ali svoje inicialke priimka na leseni model za izdelavo malega kruhka. Ob tem naj poudarimo, da je tudi k izobrazbi lectarjev sodilo znanje izdelave modela za mali kruhek. ⁹ Tako pomenijo vrezana imena s priimkom in letnico ali inicialke zunaj modela pogostoma samo izdelovalca modela, inicialke, vrezane v sam model, pa izdelovalca malega kruhka. ¹⁰ Po razpadu cehov se pojavijo razni izre-

Sl. 2: Nekatere inačice zunanje oblike modela za mali kruhek na Loškem

zovalci modelov, ki so za izdelovalce malega kruhka samo rezali modele, ne pa izdelovali mali kruhek.¹¹

Likovna kvaliteta upodobitev modelov za mali kruhek je zelo različna. Kot primer naj omenimo najstarejši na Slovenskem ohranjeni leseni model, ki je shranjen v depoju Slovenskega etnografskega muzeja v Škofji Loki (inv. št. EM 14805), katerega motiv je, sodeč po izredno kvalitetnem rezu in modelaciji, gotovo rezal profesionalc. Ali pa na primer večje število ohranjenih lesenih modelov za mali kruhek (hrani jih Loški muzej), ki izhajajo iz nekdanjega uršulinskega samostana v Škofji Loki ter nekateri izpričujejo po svoji izdelavi samorastništvo njihovih izrezovalcev.

Zunanja oblika modela za izdelavo malega kruhka

Najpogostejša oblika lesenega modela za mali kruhek je bila pravokotna lesena plošča z ravnimi ploskvami, debela od 2,5 do 5 cm. V to ploščo je bil vrezan motiv po njeni vertikalni ali horizontalni (sl. 2: A).

Na Loškem pa se je v 19. stoletju pojavila pri nekaterih izrezovalcih modelov tudi težnja po zunanem oblikovanju modela za izdelavo malega kruhka. Tako je neki Vorban Koshinina (Urban Košenina), ki je izdeloval modele od leta 1831 do leta 1850 — čas izdelave je povzet po njegovih datiranih ohranjenih modelih, oblikoval tudi nekatere od teh modelov tako, da je robove plošče modela konveksno ali konkavno obrezal. Kot primeri takega oblikovanja so modeli za mali kruhek na sliki 2: B, C, D, E (inv. št. EM 1762, 1758, 1749, 8158). Tak primer zunanjega oblikovanja modela zasledimo še leta 1880. Model je izdelal Primož Žontar od Sv. Duha pri Škofji Loki (sl. 2: F). Na modelu, ki ga hrani Loški muzej, je letnica 1880 in inicialke V, L, K.

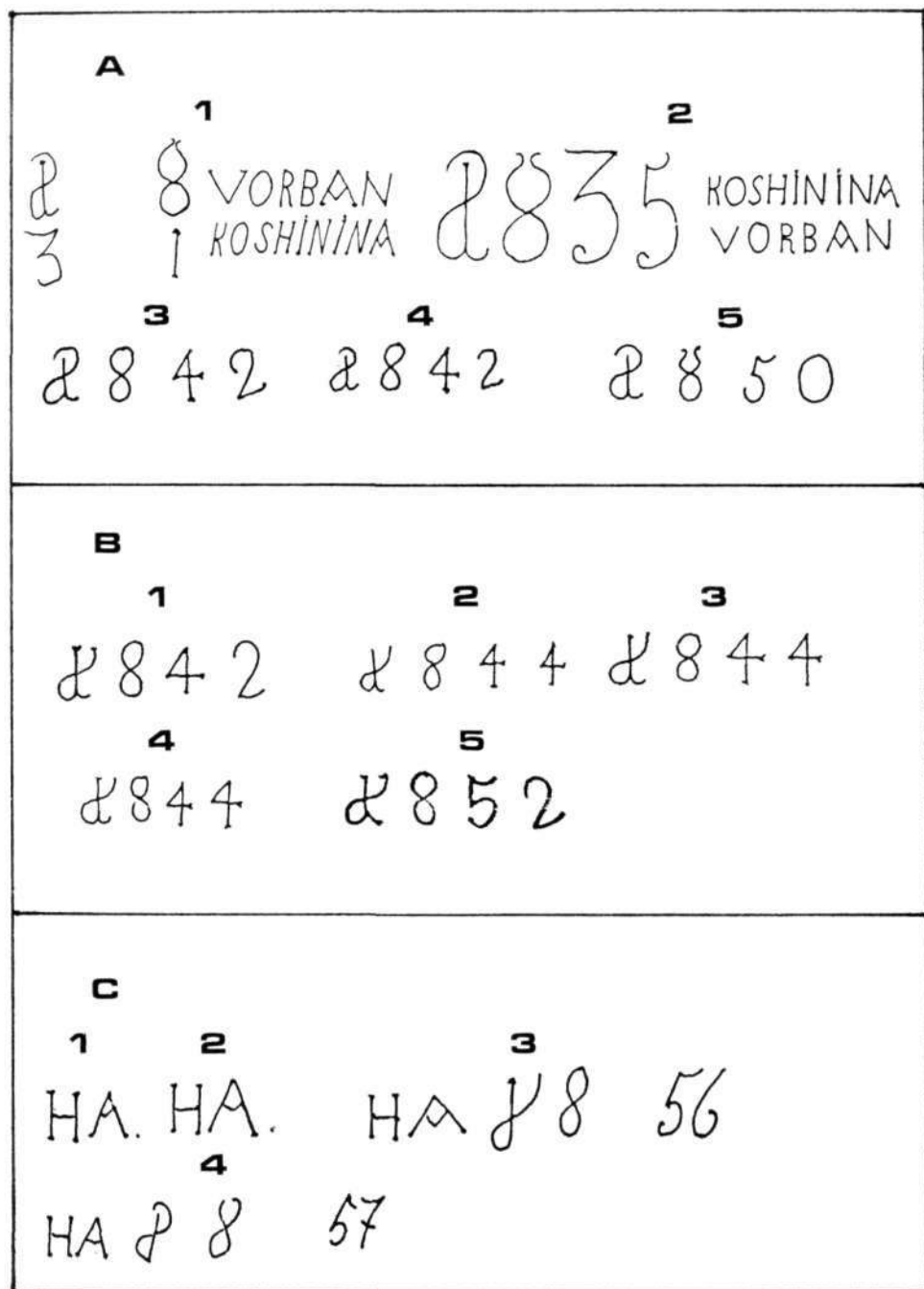
Motivika na modelih za mali kruhek

Motiviko na malih kruhkih lahko razdelimo na dve skupini: a) mali kruhki, na katerih je upodobljena sakralna motivika; b) mali kruhki, na katerih je upodobljena posvetna motivika. Seveda pa je bila motivika na modelih zelo raznolika in s tem številna. Tako so bile v modele vrezane človeške in živalske upodobitve, cvetlični, rastlinski, geometrijski motivi ter upodobitve različnih predmetov. Ob tem naj omenimo, da so izrezovalci modelov radi poudarjali na upodobitvah motivov razne nadrobnosti, kot na primer vzorce ali strukturo blaga na oblačilih — nošah.

Kupci in mesto prodaje malega kruhka

Kot smo omenili že v zgodovinskem orisu, so bili izdelki lectarske obrti vsaj do 18. stoletja namenjeni predvsem meščanom in plemičem. V 19. stoletju pa se je ta obrt in s tem prodaja njenih izdelkov (malih kruhkov) razširila na vso Slovenijo in s tem na podeželje. Seveda pa je bilo lectarstvo predvsem mestna obrt z izjemo na škofjeloškem ozemlju in Velesovem, kjer se je uveljavilo izdelovanje malega kruhka kot domača, hišna dejavnost.¹²

Mali kruhek so prodajali na žegnanjih, sejnih in pri izdelovalcih doma. Izdelovalci malega kruhka pa so tudi svoje izdelke razpečavali iz mesta na podeželje. Tako so na primer Kobalovi iz Škofje Loke prodajali svoje male kruhke po Poljanski dolini in v okolico Polhovega Gradca.¹³ Kupovali so ga

Sl. 3: Letnice in signature loških izdelovalcev modelov za mali kruhek

tudi v povezavi s praznovanjem praznikov cerkvenega leta, in to za Miklavža, za Božič, Novo leto, sv. Tri kralje in ob godovih.¹⁴ Mali kruhek je bil tudi svatovsko darilo, ali slaščica, otroška igrača¹⁵ in tudi darilo med mladimi za ljubljenci.¹⁵

Izdelovalci modelov za mali kruhek ter izdelovalci malega kruhka na loškem ozemlju

Po ohranjenih lesenih modelih in pričevanju so v Škofji Loki ter na loškem ozemlju izdelovali mali kruhek z vtiskovanjem testa v modele (modele so nekateri izdelovali tudi sami) naslednji izdelovalci:

Škofja Loka: Po modelih so izdelovali mali kruhek pri Kobalovih, po domače pri Rokovem Tinetu, Novo predmestje 5.¹⁶ Kruhke po modelih je pričela peči Lucija Kobal,¹⁷ kateri je pomagal njen sin in kasnejši izdelovalec lesenih modelov za mali kruhek Tine. To tradicijo je nadaljevala njegova žena Marija.¹⁸

Uršulinski samostan Škofja Loka: Mali kruhek, izdelan po lesenih modelih, so peklye tudi nune uršulinke in mogoče pred njimi klarise. Nunski samostan je imel leta 1937 preko 200 modelov za mali kruhek.¹⁹ Nekaj od teh modelov je sedaj v Loškem muzeju.

Stara Loka: Pri hiši št. 25, katere lastnik je bil Jože Šink,²⁰ po domače pri Hudarevniku, je izdelovala mali kruhek Elizabeta Šink. Tradicijo je nadaljevala Helena Šink, kateri je pomagala sestra Ivana.²¹ Šinkovi so hranili leta 1937 še okoli 100 modelov za mali kruhek.²² Kot posebnost velja poudariti, da razen enega modela niso sami napravili nobenega. Največ modelov za mali kruhek je izrezal neki Franc Kos,²³ ki je bil verjetno doma z loškega ozemlja.

Kruhke po modelih sta peklye tudi Šinkovi sorodnici Marija in hči Jera.²⁴ Pri Šinkovih so hranili leta 1937 še en lesen model s petimi figurami, ki ga je izrezljal leta 1892 Janez Šink, brat Jožefa Šinka.²⁵ Janez Šink se je učil medicinske obrti pri svečarju Dolencu v Ljubljani in je znanje izdelovanja modelov sodilo k njegovemu poklicu.²⁶

Sv. Duh: Pri hiši št. 38, po domače pri Matičku, sta izdelovali male kruhke po modelih Mica in Marjeta Zontar.²⁷ Za njih je večino modelov izdelal njen stric Primož Zontar. Po ustnem izročilu naj bi izrezal okoli 300 lesenih modelov za mali kruhek, nekatere tudi za zunanje naročnike.²⁸

Dražgoše: Mali kruhek, izdelan po lesenih modelih, so peklye tudi v družini Lotrič, po domače pri Tinetu. Hiša je stala ob cerkvi. Modele za mali kruhek sta izdelovala brata Tone in Matevž Lotrič.²⁹

Železniki: V hiši Železniki št. 30 je hranila pet lesenih modelov Elizabeta Vidmar,³⁰ in sicer: enostranski model z upodobitvijo konja (model naj bi napravil izučen podobar iz Martinj Vrha);³¹ model s šestimi figurami, ki predstavljajo konja, moža s kučmo na glavi in mačkom v roki, žensko z jerbasom, ptiča, navadno in uvito srce; model s tremi figurami (petelin, ženska z jerbasom na glavi), sv. Miklavž in druga varianta sv. Miklavža. Te modele je izdelal podobar — samouk Anton Klemenčič, ki je umrl okoli leta 1917 v Železnikih.³²

Selca: V Selcih nad Škofjo Loko je včasih izdelovala mali kruhek po modelih Marija Grošelj, hišna št. 61.³³ Modele je izdelal iz gipsa leta 1934 njen mož podobar Jože Grošelj.³⁴ Motivi na modelih so bili: veliki parkelj in mali

Sl. 4: Najstarejši do danes znani model za mali kruhek iz Škofje Loke z motivom »dva muzikanta« in letnico 1752 na godalu — čelu. Model hrani Österreichisches Museum für Volkskunde na Dunaju

parkelj, sv. Miklavž, jelen v dveh inačicah ter konj.³⁵ Model velikega parklja so izdelali po naročilu neke Ljubljancanke³⁶ — torej izdelovalke malega kruhka na Miklavževo.

Modeli za mali kruhek z loškega ozemlja,
ki so shranjeni v depoju SEM — Škofja Loka

Kot smo že omenili, hrani Slovenski etnografski muzej v svojem depoju 81 lesenih modelov za izdelavo malega kruhka, ki so bili najdeni v Škofji Loki in na loškem ozemlju. Nekateri od teh modelov so izdelali znani ali pa anonimni izrezovalci iz Škofje Loke, Puštala, Stare Loke, od Sv. Duha ter v nekaterih drugih krajih na Loškem. Pomembno je tudi izdelovanje malega kruhka v uršulinskem samostanu — Škofja Loka in vpliv teh izdelkov na izdelovalce lesenih modelov, ki so delovali na loškem ozemlju ter razvili: ... »posebno različico teh rezbarskih izdelkov«.³⁷

Lesene modele za izdelavo malega kruhka, katere hrani SEM v svojem depoju, bomo v tem sestavku razdelili po skupinah. Preden navedemo lesene modele za mali kruhek po skupinah, naj povemo, da je do danes znani najstarejši ohranjeni model iz Škofje Loke shranjen na Dunaju v Muzeju za ljudsko umetnost.³⁸ Ta leseni model, ki je izdelek anonimnega rezca (inv. št. 6905, mere: višina 18,5 cm, širina 12 cm, debelina 3 cm) ima upodobljen motiv »Dva muzikanta«. V leseno ploščo sta negativno reliefno vrezani dve figuri frontalno stoječih mož — muzikantov. Obležena sta v baročno obleko. Na glavi imata klobuka z velikimi peresi. Okrog pasu sta opasana s širokim pasom. Prvi muzikant ima v roki glasbeni instrument čelo, na katerem je letnica 1752 !, drugi pa gosli.³⁹

Leseni modeli iz depoja Slovenskega etnografskega muzeja

Prva skupina: Izdelovalec lesenih modelov te skupine je Vorban Koshinina (Urban Košenina), ki je bil doma iz Škofje Loke ali iz bližnje okolice. Med temi modeli je tudi najstarejši znani model z loškega ozemlja, ki ga poseduje SEM. Model (inv. št. EM 3287; v. 23,5 cm, š. 13,5 cm, d. 5 cm) ima na prednji strani upodobljeno hostijo, nad njo je vrezano ime VORBAN, spodaj pod njo pa je priimek KOSHININA. Model ima na hrbtni strani vrezano srce. Nad njim je vrezana številka 31, spodaj pa 18, kar pomeni letnico 1831 (sl. 3: A 1). Naslednji modeli izdelovalca Košenine, ki so signirani ali mu pripisani po rokopisni analizi, so: inv. št. EM 1751 — podpis z letnico, EM 1758, 1749 in 14802 (sl. 3: A 2, A 3, A 4, A 5) in modeli inv. št. EM 1762, 1774, 1780, 8158, 1775.

Druga skupina sedmih modelov za mali kruhek so izdelki anonimnega rezca, in so bili najdeni v Škofji Loki, Stari Loki in Puštalu. Šest jih je signiranih z letnico: inv. št. EM 1772, 1752, 1759, 1769, 1783 (sl. 3: B 1, B 2, B 3, B 4, B 5), EM 1768 z letnico 1852 in model EM 1781 brez letnice.

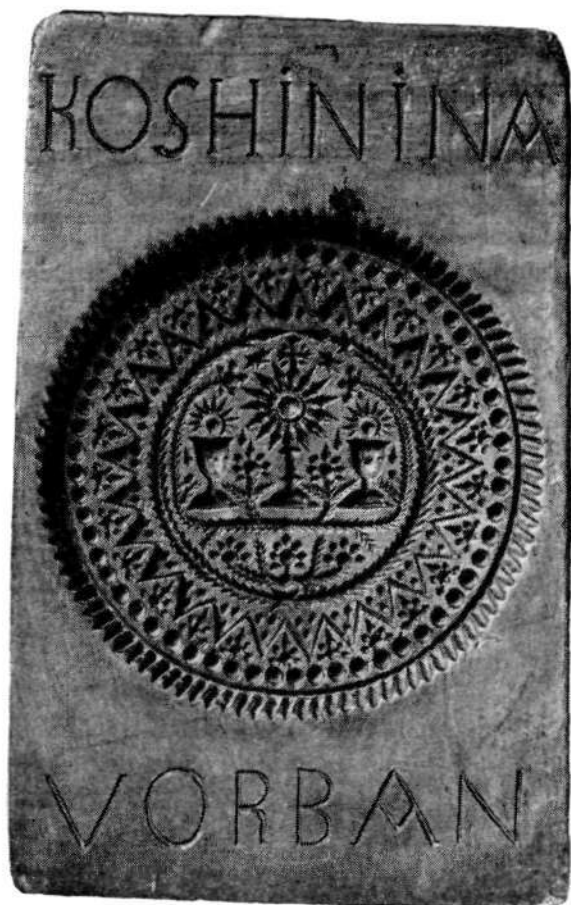
Tretjo skupino tvori samo en lesen model (EM 1760), ki je po stilni analizi pripisan izdelku nekega Franca Kosa iz Škofje Loke.⁴⁰ Večje število njegovih modelov so imeli pri Šinkovih, po domače pri Hudarevniku v Stari Loki.⁴¹

Četrta skupina so štirje modeli, ki jih je izrezal neki H. A. (Anton Hafner) iz Škofje Loke. Ti modeli so: inv. št. EM 3261, 3331, 3332 in 3277 (sl. 3: C 1, C 2, C 3, C 4).

Peto skupino sestavljajo trije modeli za mali kruhek, katere je izdelal Valentin Kobal.⁴² Prvi model inv. št. EM 3260 ima na čelni strani lesene plošče vrezan hlebček, na hrbtni pa hostijo. Drugi model EM 14800 ima na hrbtni strani napis: Kobav Valentin rojen v Škofji Loki št. 20 leta 1863, 12. 2., sedaj Pečar, Zidar in majster 1880. Tretji model EM 14801 ima na robu modela pripisano Valentin Kobal iz Škofje Loke l. 1882. To avtorstvo je po rokopisni analizi nesporno.

Šesta skupina so modeli, katere je odkupil takratni muzej iz Ljubljane od zbiratelja narodopisnega gradiva Anteja Gabra iz Škofje Loke. Modeli, najdeni na loškem ozemlju, so inv. št. EM 3307, 3315, 3319, 3320, 3321, 3322, 3323, 3333, 3335, 815, 8157, 3268, 3281 in 3297.

Sedma skupina so modeli, katere je v Škofji Loki kupil leta 1941 slikar Rajko Slapernik in jih nato prodal Etnografskemu muzeju v Ljubljani inv. št. EM 2163, 2171, 2168, 2169, 2170, 2167, 2166, 2165 in 2164.

Sl. 5: Čelna stran lesenega modela za mali kruhek (inv. št. EM 1751)

Osmo skupino so modeli, ki so bili najdeni v Stari Loki in jih je prodal muzeju iz Ljubljane neki Starman, inv. št. EM 1753, 1756, 1765, 1766, 1767, 1770, 1773, 1776, 1777, 1779, 1782, 1784, 1785, 1786, 1787 in 1790.

Deveta skupina sta dva modela, ki sta bila najdena v Škofji Loki in sta izdelek neznanega izdelovalca. Ta dva modela sta: model inv. št. EM 1771 in model EM 1793.

Deseto skupino sestavljata dva modela iz zbirke prof. Antona Grebena⁴³ in sta bila najdena v Škofji Loki (inv. št. EM 3318 in 14797).

Enajsta skupina je en sam model, najden v Škofji Loki. Na modelu je upodobljeno na eni strani srce, na drugi pa je konjenik. Ob vznožju konja sta vrezani inicialki P. P. Pomenili naj bi ime in priimek neznanega izdelovalca malega kruhka.

Dvanajsta skupina je samo en model z dvostransko vrezanim motivom (inv. št. EM 1750). Model izhaja iz Bodovelj pri Škofji Loki in ima na stranski stranici čelnega reza vrezano letnico 1820.

Trinajsta skupina je tudi samo en močno poškodovan lesen model (inv. št. EM 2792), najden pri Sv. Duhu.

Štirinajsta skupina je pravitako en sam model, ki je bil najden v Dražgošah. Na kartotečnem listku je opomba, da naj bi bil ta model (inv. št. EM 3044) izdelan skoraj gotovo na Koroškem.⁴⁴ Lastnik modela je bila Marija Lotrič.⁴⁵ Glede na izdelavo lahko trdimo, da ga je izdelal zelo izkušen rezec.

Petnajsta skupina so trije modeli, ki so bili najdeni v Železnikih in jih je izdelal podobar samouk Anton Klemenčič (inv. št. EM 14804, 1757 in 3265).⁴⁶

Šestnajsto skupino sestavlja pet modelov, ki so bili najdeni v Železnikih (inv. št. EM 14798, 14795, 3334). Pri zadnjih dveh modelih (inv. št. EM 14796 in 14799) pa je na kartotečnem listu pripis, da sta bila oba modela izdelana na Češnjici.

Sklepi

Najstarejši do danes znani model za izdelavo malega kruhka, ki je bil najden na Loškem, je iz leta 1752. Poseduje ga Avstrijski muzej za ljudsko umetnost na Dunaju.

V Škofji Loki in njeni bližnji ter daljni okolici so razni domači samouški izrezovalci lesenih modelov malega kruha razvili posebno različico teh modelov.

Škofjeloški kruhek iz 19. stoletja je bil namenjen predvsem kmečkemu prebivalstvu. Ob tem velja poudariti, da se je na škofjeloškem ozemlju uveljavilo v 19. stoletju izdelovanje malega kruhka kot domača — hišna dejavnost.

Nedvomno je izdelovanje malega kruhka v loškem nunskem samostanu spodbujalo izdelovanje le tega v bližnji in daljni okolici.

Slovenski etnografski muzej iz Ljubljane hrani v svojem depozu v Škofji Loki 164 lesenih modelov za mali kruhek. Od teh je bilo 81 modelov najdenih na loškem ozemlju.

Najstarejši datirani in signirani leseni model z loškega ozemlja, ki ga posejduje Slovenski etnografski muzej, je delo domačina Urbana Košenine z letnico 1831.

Skupine lesenih modelov za mali kruhek iz depozja Slovenskega etnografskega muzeja, pri katerih je znan samo njihov prodajalec, bi bilo potrebno proučiti in z rokopisno analizo ugotoviti njihove izrezovalce.

OPOMBE

1. Slovenski etnografski muzej iz Ljubljane (edina tovrstna kulturna ustanova v Jugoslaviji in Evropi, ki nima svoje stavbe!) je premoženjsko pridobil nekatere prostore v nunskem samostanu za delo od občine Škofja Loka, ki jo je zastopal Izvršni svet S. O. Škofja Loka dne 7. 8. leta 1986. Občinski odborniki so pokazali razumevanje za rešitev tega problema, prav tako predsednica Izvršnega sveta — Škofja Loka tov. Ida Filipič-Pečelin. — 2. Walter Von Sepp: Aus der Geschichte der steirischen Lebzelter und Wachszieher, *Das steirische Handwerk*, Katalog pete deželne razstave, I. del, Gradec 1970, str. 449. — 3. Gorazd Makarovič: Mali kruhek, *Slovenska ljudska umetnost*, Ljubljana 1981, str. 388. — 4. G. Makarovič, n. d., str. 388. — 5. Pavle Blaznik; *Škofja Loka in loško gospodstvo*, Škofja Loka, 1973, str. 279 in str. 284. — 6. G. Makarovič, n. d., str. 288. — 7. Obsežno študijo o raznih receptih za sestavo testa malega kruhka je napisala Meta Sterle v razpravi Mali kruhek na Loškem, *Loški razgledi* 28, 1981, str. 245—262. — 8. Rajko Ložar: »Mali kruhek« v Škofji Loki in okolici, *Etnolog* 10—11, 1937—1939, str. 171. — 9. W. Von Sepp, n. d.,

str. 467. — 10. G. Makarovič, *n. d.* str. 390. — 11. Taki izrezovalci modelov so bili med drugimi na loškem ozemlju: Vorban Koshinina, Franc Kos in Anton Hafner. — 12. G. Makarovič, *n. d.* str. 392. — 13. R. Ložar, *n. d.*, str. 172. — 14. Georg Kierdorf — Traut: Holz als Werkstoff, *Volkskunst in Tirol*, navaja na strani 14—15, da so na Tirolskem za Silvestrovo dajali kot darilo mali kruhek v obliki ribe. Te silvestrske ribe so pomenile simbol za uspešen poklicni uspeh. — 15. G. Makarovič, *n. d.*, str. 393. — 16. R. Ložar, *n. d.*, str. 172. — 17. *prav tam.* — 18. M. Sterle, *n. d.*, str. 248, 249. — 19. R. Ložar, *n. d.*, str. 186. — 20. R. Ložar, *n. d.*, str. 176—178. — 21. R. Ložar, *n. d.*, str. 176. — 22. *prav tam.* — 23. *prav tam.* — 24. *prav tam.* — 25. *prav tam.* — 26. R. Ložar, *n. d.*, str. 176, pripominja, da je Janez Sink poklonil leta 1911 veliko zbirko lesenih modelov muzeju v Ljubljani. — 27. R. Ložar, *n. d.*, str. 184 in M. Sterle, *n. d.*, str. 249, 250. — 28. R. Ložar, *n. d.*, str. 185. — 29. M. Sterle, *n. d.*, str. 252. — 30. R. Ložar, *n. d.*, str. 179. — 31. *prav tam.* — 32. R. Ložar, *n. d.*, str. 179. — 33. R. Ložar, *n. d.* str. 178. — 34. *prav tam.* — 35. *prav tam.* — 36. R. Ložar, *n. d.*, str. 179. — 37. G. Makarovič, *n. d.*, str. 391. — 38. Österreichisches Museum für Volkskunde, *Lebzeltensmodel aus Österreich*, Wien 1972, str. 43, 44. — 39. *prav tam.* — 40. G. Makarovič, *n. d.*, podpis k sliki 620. — 41. R. Ložar, *n. d.*, str. 176. — 42. R. Ložar, *n. d.*, str. 172 do 176 in M. Sterle, *n. d.*, str. 248—249. — 43. Oton Grebenc je bil profesor risanja na Tehniški srednji šoli v Ljubljani in vnet zbiratelj narodopisnega gradiva. — 44. Opomba je na kartotečnem listu modela za mali kruhek inv. št. EM 3044. — 45. M. Sterle, *n. d.*, str. 250—251. — 46. Modela sta pripisana kot delo Antona Klemenčiča glede na razpravo: R. Ložar *n. d.*, str. 179 in G. Makarovič, *n. d.* komentar k sliki modela sl. 624. — 47. Fotografiji sta prispevala dr. Gorazd Makarovič in Avstrijski muzej za ljudsko umetnost z Dunaja, risbe pa so delo avtorja tega sestavka.

Zusammenfassung

HOLZMODELLE FÜR PFEFFERKUCHEN AUS DEM GEBIET UM ŠKOFJA LOKA

Die älteste Aufzeichnung über das Lebkuchengewerbe im slowenischen Land ist die Erwähnung eines Lebküchlers in der Schenkungsurkunde vom 28. 4. 1365 aus Breže (Friesach) in Kärnten. Nach den erhaltenen materiellen Zeugenschaften zu schließen war das Lebkuchengewerbe und dadurch die Pfefferkuchenherstellung mit Hilfe von hölzernen Formen bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts im slowenischen Land schwach entwickelt. Erst in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts fand der Pfefferkuchen -Bildbrot Zugang auch zur bäuerlichen Bevölkerung und erlebte seine Blütezeit im 19. Jhd. In Slowenien stammt die älteste hölzerne Form für Lebkuchen aus dem 16. Jhd. Sie wird im Depot des Slowenischen ethnographischen Museums in Skofja Loka aufbewahrt.

Der Teig für den Pfefferkuchen (es gab verschiedene Rezepte dafür) wurde abhängig von der Herstellungstechnik auf zwei Arten geformt:

1. Freihändig geformtes Gebäck, deren älteste erhaltenen Exemplare aus dem Ende des 19. und dem Anfang des 20. Jahrhunderts stammen.

2. Durch Eindrücken des Teiges in die negativ ausgehölte und Ausgeschnittene hölzerne Modelle. Der Teig wurde in die hölzerne Formen mit den Händen eingepreßt, oder man drückte ihn hinein mit Hilfe von besonderen hölzernen Pressen. Die Formen für Pfefferkuchen stellte man aus Hartholz her. Am häufigsten nahm man dazu Birnen- oder Pflaumenbaumholz. Zur Herstellung von Modellen benützte man Schnitzmeißel- Stechbeutel (Stechisenrekonstruktion siehe Abb. 1: A, B, C, D).

Das Herstellungsverfahren für ein hölzernes Pfefferkuchenmodell war wie folgt:

Verschieden große Holzstücke, meistens rechteckige, wurden an der Oberfläche geglättet (Abb. 1: E). Danach zeichnete man auf die so vorbehandelte Vorderseite

Kontouren des gewünschten Motivs und man hohlte sie zum Tiefbild aus (Abb. 1: F). In so tiefengehöltes Reliefnegativ wurden noch verschiedene Details und Gravouren eingeritzt (Abb. 1: G). Nach dieser letzten Phase konnte man dann in die erstellte hölzerne Form den Teig einpressen. Man bekam das positive Abbild des Reliefs, das »Kleine Brötchen«. So abgedruckter Pfefferkuchen wurde dann im Ofen gebacken und verkauft (Abb. 1: H).

Erst im 19. Jahrhundert werden im slowenischen Land die Namen der Hersteller von Lebkuchenmodellen bekannt. Die meisten sind aus dem Gebiet um Škofja Loka. Die Motive auf den Modellen sind sehr verschieden. So wurden in die Formen menschliche und tierische Abbildungen eingeschnitten, dann Blumen-, Pflanzen- und geometrische Motive, sowie Abbildungen verschiedener Gegenstände. Die Pfefferkuchen wurden auf Kirchweihen, auf Märkten und bei den Herstellern zu Hause verkauft.

Das älteste heute bekanntes Modell zur Pfefferkuchenherstellung wurde im Gebiet um Škofja Loka gefunden und stammt aus dem Jahre 1752. Es wird im Österreichischen Museum für Volkskunde in Wien aufbewahrt. In Škofja Loka sowie in ihrer näheren und weiteren Umgebung entwickelten verschiedene heimische selbstlernende Schnitzer hölzerner Pfefferkuchenmodelle eine eigene Variante dieser Formen. Dabei soll betont werden, daß sich im 19. Jahrhundert die Erzeugung von Pfefferkuchen im Gebiet um Škofja Loka als Heimtätigkeit behaupten konnte.

Ohne Zweifel übte auch die Pfefferkuchenherstellung im Nonnenkloster von Škofja Loka auf die Erzeugung desselben in naher und ferner Umgebung starken Einfluß aus. Das Slowenische ethnographische Museum in Ljubljana verwahrt in seinem Depot Škofja Loka 164 Holzmoldelle für die »Kleinen Brötchen«. Davon wurden 81 im Gebiet von Škofja Loka gefunden. Das älteste datierte und signierte hölzerne Modell aus diesem Gebiet, das das Slowenische ethnographische Museum besitzt, wurde vom Landsmann VORBAN KOSHININA (Urban Košenina) in Jahre 1831 geschnitzt.